

STIELZ

Mei 1992



Clos & Leembruggen

Voorbereiding lustrum Stiel

**De Leidse Groentenveiling:
een terugblik**

Colofon

STIELZ is een kwartaaluitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden, Meermanshof 13, 2312 XK Leiden, tel. 141405.

Jaarabonnement f20,- voor vier nummers, losse nummers f3,75.

Donaties kunt u storten op bankrekening 13.84.43.025 of girorekening 10.39.391

Redactie

Eric-Jan Weterings, Steenshuur 18d, 2311 ET Leiden, tel. 149114

Paul Kop, Groenesteeg 38, 2312 TM Leiden, tel. 125595

Foto's Niek Bavelaar, Hugo de Grootstraat 28, 2311 XK Leiden, tel 149863 of 275001

Inhoud

Clos & Leembruggen fraai voorbeeld Leidse textielverleden

3

Kort nieuws

6

Leidsch Psychologisch Instituut 1945 - 1949

7

Vorbereiding lustrum STIEL

9

Leidse groenteveiling haalde net de 60 jaar niet

11

Diversiola

14

Adressen bestuursleden STIEL

Ing.H.J. Budel, Buizerderf 25, 2251 MS Voorschoten, tel. 071-619659 (voorzitter)

Drs. H.D. Tjalsma, Meermanshof 13, 2312 XK Leiden, tel. 071-141405 (secretaris)

Drs. M. Goedhart, Van der Heimstraat 26, 2582 RZ Den Haag (penningmeester)

E. Adank, Constantijn Huygenslaan 51, 2332 TS Leiden, tel. 071-769454 (tweede secretaris)

G. Ditz, Boerhaavelaan 162, 2334 EV Leiden, tel. 071-174553 (secretaris taakgroep selectie)

Dr.T. Dijs

Mr.D.A. Krantz

Foto voorpagina G. Ditz

Vergadering STIEL

De volgende vergadering van STIEL vindt plaats op **dinsdag 19 mei om 19.45 uur in het Gulden Vlies, Breestraat 125 te Leiden**. Iedereen is op deze vergadering welkom.

De agenda is als volgt:

1. Opening
2. Mededelingen
3. Kort verslag en besluitenlijst vergadering 18-2-1992 (zie elders in deze STIELZ)
4. Criteria monumentenzorg
5. Stand van zaken bedreigde panden ('De Vooruit', Parmentierpanden e.a.)
6. Open Monumentendag / Leidse Uitdag (12 september 1992)
7. Viering lustrum STIEL (1992)
8. Wat verder ter tafel komt
9. Sluiting

H.D.Tjalsma
secretaris

Kort verslag en besluitenlijst vergadering STIEL 18-2-1992

- Op 18 februari 1992 heeft ook het stichtingsbestuur van STIEL vergaderd. In deze korte vergadering is het jaarverslag over 1991 goedgekeurd, inclusief het financiële jaarverslag over 1991 en de begroting voor 1992 (zoals afgedrukt op pagina 9 en 10 van STIELZ februari 1992). Uit het bestuur zijn getreden Marjo Smit en Ad van Fessem.

- Ditz zal met Yperlaan de inventarisatie bekijken. Binnen de singels is nu in eerste instantie (de verkennende fase) afgerond. Moet de prioriteit gegeven worden aan het gebied buiten de singels of moeten de al aanwezige gegevens van de binnenstad beter toegankelijk gemaakt worden? De taakgroep selectie heeft overigens al meer dan genoeg werk om uit het nu aanwezige materiaal potentieel beschermenswaardige panden te selecteren en diepgaander te beschrijven (hetgeen tamelijk arbeidsintensief is).

- Wat betreft het lustrum (later dit jaar) ziet het er goed uit voor de videofilm, waarvoor al een vrij grote hoeveelheid subsidie binnen is. Wat betreft het Studium Generale vindt nog overleg plaats

(lees verder op pagina 10)

Kans op monumentale erkenning lijkt klein Clos & Leembruggen fraai voorbeeld van Leidse textielverleden

Aan de Derde Binnenvestgracht staat nog een overblijfsel van de eens zo bloeiende Leidse textielnijverheid. Het bedrijf dat hier vroeger zat, Clos & Leembruggen, was één van de laatste textielfabrieken in de stad. Alle bedrijven verdwenen in de jaren zestig of zeventig uit Leiden, of ze werden geliquideerd. Delen van het complex van Clos & Leembruggen zijn al ten prooi gevallen aan de slopershamer.

Het resterende gedeelte aan de Derde Binnenvestgracht staat nog niet op de gemeentelijke monumentenlijst. De taakgroep selectie van STIEL heeft kort geleden een aanvraag tot plaatsing ingediend. Maar de Gemeentelijke Monumentencommissie lijkt niet genegen, die aanvraag in behandeling te nemen.

Foto Günther Ditz



De gevel aan de Maresingel volgt de bocht in de Vestwal. Links het trappenhuis.

Gedurende meer dan tweehonderd jaar was de firma Clos & Leembruggen één van de grotere Leidse textielbedrijven. Gesticht in een tijd dat de Leidse textiel al sterk op haar retour was (tweede helft van de achttiende eeuw), heeft het alle ups en downs van deze bedrijfstak tot in de jaren zeventig van deze eeuw, en een aantal grote branden, overleefd.

De firma werd in 1766 opgericht door de kooplieden Paulus Clos en Gerard Leembruggen, met als stille vennoot Willem van Aken. Deze heren sloten een compagnonschap gericht op de vervaardiging van, en handel in greinen en garens. Al werd het bedrijf in 1921 in een naamloze vennootschap omgezet, het zou een typisch fa-

miliebedrijf blijven: tot de sluiting heeft een lid van de familie Leembruggen in de directie gezeten.

Er ontstond in de beginjaren, oorspronkelijk aan de Oude Vest, een fabriek in greinen en trijpen. In 1832 werd de firma P. en J. van Poot, op dat moment voornamelijk een greinfabriekje, door koop eigendom van Clos & Leembruggen. Dat betekende dat men het pand van deze firma aan de zuidelijke kant van de Langegracht in handen kreeg. Na een brand werd hier in 1866 een nieuwe stoomspinnerij gebouwd. Die brandde in 1909 af, waarna een nieuw, in gewapend beton opgetrokken, gebouw werd neergezet; daarin werden de stoommachines geïnstalleerd. Dit

gebouw bestaat nog steeds; het is tegenwoordig in handen van Digros/Bristol (winkels), maar nog wel herkenbaar als fabrieksgebouw.

In 1874 werd de spinnerij van Van Heukelom & Co. geliquideerd. Clos & Leembruggen nam het fabrieksgebouw daarvan, tussen de Lange-gracht en de Derde Binnenvestgracht, over en zette er nieuwe spinmachines in. In de voor-ganger van dit gebouw was in 1816 de eerste stoommachine in de Leidse en Nederlandse textiel-industrie geïnstalleerd; dat gebouw was in 1833 afgebrand. Het pand dat daarna werd ge-bouwd brandde in 1884 af, maar in 1885 stond op deze plaats al weer een nieuwe spinnerij.

Innovatie en uitbreiding

Bij Clos & Leembruggen heeft men altijd oog gehad voor innovaties. Het bedrijf heeft zowel in de negentiende als in de twintigste eeuw altijd goed gelopen.

Eén van de belangrijkste veranderingen trad rond 1885 op. Het weven van textiel-stukken werd bijzaak, en het produceren van gesponnen sajetten (wollen garens) werd de belangrijkste activiteit. In 1891 werd de firma P. en J. van Poot weer afgestoten. Deze zou voortaan als de Leidse Breifabriek door het leven gaan.

Via een luchtbrug zou de in 1885 gebouwde spinnerij tot in de jaren zestig van deze eeuw verbonden blijven met het voormalige gebouw van Van Poot (en de opvolgers daarvan) aan de overkant. Ook de stoom werd door de lucht van het zuidelijke naar het noordelijke gebouw over-gebracht. Zo was op deze plaats langzamerhand één van de grootste Leidse industriële com-plexen tot stand gekomen.

Dit complex zou nog groter worden, want in de eerste helft van de twintigste eeuw werden wederom aankopen gedaan. Eerst werd elders in de stad uitbreiding gevonden aan de Verver-straat, waar in 1891 de Leidse Sajetfabriek werd gekocht. Negen jaar later vond aankoop plaats van de voormalige distilleerderij Het Anker op de hoek van de Oude Herengracht en de Ververstraat. In eerste instantie konden deze gebouwen tot verdere uitbreiding van de spin-nerij dienen. In 1910 werd de sajete-spinnerij en machinale breierij Johan Parmentier & Zonen aangekocht, na het overlijden van de laatste eigenaar A.J. Kuiper. Dit is het pand Lammer-

markt 58, dat na de jaren twintig door Clos & Leembruggen steeds meer alleen als opslagruimte werd gebruikt. Uiteindelijk werd het in 1942 aan de Leidse Breifabriek (voorheen P. en J. van Poot) verkocht.

In 1916 vond weer uitbreiding van het kerncom-plex plaats. Aan de noordelijke kant van de Lange-gracht werd een relatief klein en laag kan-toorgebouw neergezet (met de karakteristieke letters P. Clos & Leembruggen). Dit gebouw was ontworpen door W.C. Mulder en B. Buur-man, en de gevel door Ed. Cuypers.

In 1923 tenslotte werd de katoenvlechterij en nettenfabriek van Jaeger tussen de Derde Bin-nenvestgracht en de Maresingel aangekocht. Op dit terrein werd tussen 1939 en 1947 een sajete- en garens spinnerij gebouwd. De bouw werd gedurende de oorlog - in laag tempo - zo lang mogelijk voortgezet. In 1944-45 werden de werkzaamheden echter onderbroken.

Met Clos & Leembruggen zou het ook na de Tweede Wereldoorlog nog een tijd lang goed gaan. In 1955 werd een meerderheidsbelang verkregen in de NV wolspinnerij Frisia te Veenendaal, en in 1959 verwierf Clos & Leem-bruggen het hele aandelenkapitaal van Hollandia wol- en kousenfabrieken, ook in Veenendaal.

In 1966 had het hele concern 725 werknemers. In 1967 kwam het tot samenwerking tussen Clos & Leembruggen en de textielfabriek Van Wijk. Deze twee firma's waren op dat moment de laatst overgebleven kamgaren-spinnerijen in Leiden.

Nu braken de jaren van achteruitgang aan, die vrij snel tot volledige sluiting van het bedrijf zouden leiden. In 1971 werd de sterkte in het Leidse complex van 170 tot 70 personeelsleden teruggebracht. In juni 1978 werd het complex helemaal verlaten en de produktie geheel in Veenendaal geconcentreerd.

Het hele complex aan de Lange-gracht kwam leeg te staan. Het zuidelijk gedeelte aan de Lange-gracht werd omgevormd tot winkelcomplex. Het gedeelte met het administratiegebouw, met in grote letters "Leithen wol" op de gevel (tussen Derde Binnenvestgracht en Lange-gracht), bleef enige jaren leegstaan. Het werd korte tijd gekraakt, en in het midden van de jaren tachtig uiteindelijk gesloopt. Het jongere (noordelijke) fabrieksge-



De tekening van architect Cuypers voor de gevel aan de Lange-gracht (1916)

deelte tussen de Derde Binnenvestgracht en de Maresingel bleef nagenoeg ongewijzigd; het kwam in handen van het Leidse energiebedrijf (nu EWR), dat het pand nog steeds gebruikt.

Beschrijving huidige pand

De architecten van dit pand hebben veel aandacht besteed aan vorm en detaillering, on-getwijfeld geïnspireerd door de fraaie ligging en vermoedelijk ook volgens de wens van de op-drachtgevers.

De gevel aan de Maresingel volgt de bocht in de vestwal ter plaatse nauwkeurig, en eindigt met een monumentale hoek-oplossing waarin het trappenhuis werd ondergebracht. De begane grond is geheel in gewapend beton geconstrueerd. De shed-hal op de verdieping is uitgevoerd in staal, gedekt met bims-betonplaten en dakleer. De gevels zijn gemetseld van handvorm-steen (bij fabrieksgebouwen zelden toegepast) in ket-tingverband. De raam- en deurkozijnen werden van een voor die tijd geheel nieuw materiaal vervaardigd: schokbeton. Dit behoeft weinig on-derhoud. De gevels zijn met een borstwering tot boven het dak doorgevoerd, zodat de sheds, de dak-doorbrekingen, de afzuigunits en de venti-

latiekokers aan het oog worden onttrokken, en het silhouet van het gebouw niet wordt aangetast. Belangrijke onderdelen zoals de hoofdingang, het trappenhuis en de raamstroken zijn met een-voudige middelen geaccentueerd.

Het gebouw verkeert in goede staat, hetgeen mede te danken is aan de weinig onderhoud vragende materialen en constructies.

Hoewel op dit moment voortbestaan van het pand in zijn huidige vorm niet onmiddellijk bedreigd lijkt, is de verdere toekomst onzeker. Veranderingen binnen een bedrijf als EWR kunnen de bestemming van panden op korte termijn doen wijzigen.

De Gemeentelijke monumentencommissie zal de aanvraag van de taakgroep selectie vermoe-lijk niet in behandeling nemen. Reden daarvoor is het nog steeds voortdurende geharrewar met het EWR over plaatsing op de monumentenlijst van twee andere panden: die van de voormalige watergas-fabriek. Nu het EWR zich eindelijk bij plaatsing van die twee panden lijkt neer te leggen, wil voorzitter Olivier van de monumentencom-missie het pand van Clos & Leembruggen voor-lopig maar liever buiten beschouwing laten.

Marja Kroef
Taakgroep Selectie

Kort nieuws

Nederlands industrieel erfgoed in de publiciteit

Voor wie geïnteresseerd is in nieuws en publicaties over het industrieel erfgoed en industriële archeologie in Nederland als geheel is het nuttig om te weten dat zich de afgelopen maanden op dit terrein een paar belangrijke veranderingen hebben voorgedaan. Vele lezers van STIELZ hebben hier trouwens al iets van gemerkt.

Geheel nieuw is het nieuwsbulletin van de Stichting Federatie Industrieel Erfgoed Nederland (FIEN): *Industria*. Ook nieuw is het tijdschrift *Erfgoed van Industrie en Techniek*. Dit laatste tijdschrift draagt echter de duidelijke sporen van twee nu opgeheven voorgangers: *Histechnicon* en *Industriële Archeologie*.

Er is een duidelijke afbakening tussen deze twee nieuwe periodieken. *Industria* pretendeert niet meer te zijn dan een actueel, vijf maal per jaar verschijnend nieuwsbulletin, dat vooral berichten uit de langzamerhand vele plaatselijke afdelingen van FIEN aan geïnteresseerden in het hele land wil doorgeven, alsmede nieuws van FIEN zelf. De belangrijkste rubrieken van *Industria* zijn dan ook de landelijke agenda (aandacht voor studiedagen, tentoonstellingen etc.), berichten en nieuws uit de aangesloten organisaties. Verder is er een rubriek waarin op beknopte wijze net verschenen literatuur wordt gesignaleerd. Twee nummers boordevol informatie zijn tot op heden verschenen.

Het tijdschrift *Erfgoed van Industrie en Techniek* daarentegen heeft, in tegenstelling tot het oude *Industriële Archeologie*, géén rubriek berichten meer. In dit vier maal per jaar verschijnende blad zal het accent gaan liggen op langere en meer inhoudelijke artikelen over het industrieel erfgoed. De redactie zal de voorrang geven aan artikelen die gebaseerd zijn op nieuw en nog niet eerder gepubliceerd onderzoek van bij voorkeur origineel (archief- of ander) materiaal en/of veldwerk. Het eerste nummer van dit blad is in maart verschenen en ziet er zeergoed uit: veertig bladzijden glanzend papier

met enige interessante artikelen (o.a. over vroege duikboten in Nederland en zeven eeuwen scheepsbouw langs het Spaarne) voorzien van vele foto's.

Abonnementen op *Industria* (f25,- per jaar) zijn te verkrijgen door dit bedrag over te maken op bankrekening nr. 32.49.80.108 of girorekening nr. 132802 ten name van Stichting FIEN Nieuwsbrief *Industria* te Hardenberg.

Abonnementen op *Erfgoed van Industrie en Techniek* (f32,50 per jaar) zijn (evenals losse nummers à f15,- per stuk) te verkrijgen bij de abonnementenadministratie: ir. C.H. van Eldik, Brilduikerhof 12, 2623 NT Delft, girorekening nr. 1753502 ten name van Stichting Erfgoed te Delft.

• Restauratie d' Heesterboom

De restauratie van houtzaagmolen d' Heesterboom aan de Haagweg is sinds enige maanden in volle gang. Het werk wordt uitgevoerd onder leiding van de Stichting Houtzaagmolen d' Heesterboom en moet op 1 december klaar zijn. Medewerkers van STIEL geven waar mogelijk adviezen. Ook de gemeente Leiden, de provincie Zuid-Holland en de eigenaar, houthandel Noordman, steunen het werk.

Van de uit 1804 daterende molen moeten zowel de bovenbouw als de fundamenteën van het zaaghuis geheel worden herbouwd. Van de molen zelf moet de stelling worden gerestaureerd.

D' Heesterboom werd voor het laatst in 1963 grondig opgeknapt en is een van de best bewaarde houtzaagmolens in Nederland. Het is zelfs het enige exemplaar waarvan alle gereedschappen uit de afgelopen twee eeuwen bewaard zijn gebleven.

In de afgelopen jaren werd de molen iedere zaterdag door vrijwilligers in bedrijf gehouden. Het is de bedoeling dit na de restauratie weer te gaan doen.

Het Leidsch Psychologisch Instituut

In de zomer van 1945 werd in Leiden een Psychologisch Instituut opgericht. Tot de taken behoorden het inventariseren en selecteren van werknemers voor de Leidse industrie en het adviseren van ouders omtrent de schoolkeuze van de kinderen. De eerste directeur van het LPI was Herman A. Hutte, thans emeritus-hoogleraar Sociale Psychologie. In dit verhaal haalt hij herinneringen op aan de beginperiode van het instituut.

"Hoe het comité, dat tot de oprichting van het Psychologisch Instituut besloot, precies was samengesteld weet ik niet meer. In elk geval was er een vertegenwoordiger bij van het toenmalig Militair Gezag, enkele industriële waaronder de Jong van de Grofsmederij en Hienz van een instrumentenfabriek. Verder was het aangevuld met leden van het gemeentebestuur en representanten van de medische stand. Na overleg met mijn hoogleraar werd ik gekozen als directeur, pas twee jaar afgestudeerd; ik werkte toen als chef-assistent op het Psychotechnisch Laboratorium van de Vrije Universiteit. Mijn staf, die bestond uit vijf mensen, heb ik zelf opgeleid.

Op 3 september 1945 werd het instituut geopend en al spoedig kwamen veel opdrachten binnen. Een veertiental industrietakken werd 'lid' van de stichting en verbond zich daarmee hun psychologisch onderzoek door het instituut te laten verrichten. Na een kleine reclamecampagne kwamen ook vele ouders zich aanmelden met hun kinderen. Ook werd het instituut ingeschakeld bij een groot landelijk onderzoek naar de 'bewaarders' van de delinquentenkampen, waarvan de helft moest worden uitgeselecteerd omdat die kampen leegliepen in de loop van 1945 en 1946. Honderden van die bewaarders hebben wij, met een speciaal

door ons ontworpen methode, getest op hun geschiktheid. Tenslotte testten wij zo'n vierhonderd werklozen op hun geschiktheid voor een opleiding tot ambachtelijk werker, nl. lasser, draaier, frezer, wever en twijner. Deze spoed-

opleidingen namen een week of drie in beslag en werden verzorgd door bureau Berenschot. De opdracht was eenvoudigweg de mensen in te delen in drie groepen: a) geschikt voor versnelde scholing, b) geschikt voor ongeschoold werk en c) nergens voor geschikt. De laatste categorie werd geplaatst bij de DUW, de Dienst Uitvoering Werken, en ingezet bij puinruimen en soortgelijke werkzaamheden. Mensen uit de andere twee

groepen werden geplaatst bij de Leidse industrie in opbouw.

Onderlinge wrijvingen

Voor al aan bazen en voorlieden was grote behoefte bij de industrieën die weldra hun productie hervatten. Daarbij werden door ons uit onervarenheid met de mentaliteit in Leiden nogal eens vergissingen gemaakt. Zo herinner ik mij dat we alle bazen bij de Grofsmederij moesten testen op hun geschiktheid. Daarbij was een baas van de kettingsmederij, die vonden we niet geschikt; hij was ruw in de mond, nogal boten hij



Het pand van het LPI aan de Rijnsburgerweg 3

Foto Niek Bavelaar

leek niet veel kijk op arbeiders te hebben. Deze conclusie werd echter heftig aangevochten door zijn arbeiders, die vonden hem rechtschapen en eerlijk en de beste baas die zij ooit gehad hadden! Dit voorval leidde ertoe dat wij in het vervolg een nauwkeurig onderzoek deden naar de vereisten van het werk, alvorens te oordelen.

Ons werk beviel de industrie te Leiden en omgeving goed, hetgeen er toe leidde dat wij al spoedig uitgebreidere opdrachten ontvingen, zoals het leiden van een reorganisatie bij Werninks Beton fabrieken. Ook werd een uitgebreid onderzoek opgezet naar de arbeidsverhoudingen bij van Wijk's Dekenfabrieken, in samenwerking met de afdeling Geestelijke Gezondheid van het Nederlands Instituut voor Preventieve Geneeskunde (NIPG) en het bureau voor bedrijfsorganisatie van dr. ir. Ydo te Amsterdam. Over dit onderzoek is een publicatie verschenen van mijn hand in 'Human Relations'. Ons team benaderde de fabriek op een nogal agressieve wijze, nl. met vier verschillende onderzoeksmethoden tegelijk: schriftelijke enquête, groepsinterviews, persoonlijke interviews en groepsobservaties. Tijdens de laatste werden door de breisters kartonnen hulzen naar ons gegooit uit woede over het feit dat wij hen zaten te observeren. Ook deden onder het personeel de wildste geruchten de ronde, als zouden wij "vragen naar met wie ze naar bed gingen"! In onze schriftelijke enquête kwam een vraag voor naar "onderlinge wrijvingen". De vrouwelijke werknemers waren over deze vraag zeer gebelgd, omdat zij er heel iets anders onder verstonden dan wij!

Man en paard

De fraaiste opdracht kwam van drs. A. Mees, directeur van Sikkens Lakfabrieken dat toen 200 werknemers had. Hij verzocht mij het gehele personeel door te lichten en te adviseren omtrent het personeelsbeleid. Een zeer vooruitstrevende opdracht voor die tijd. Ik aanvaardde deze opdracht in samenwerking met het NIPG waar ik toen in deeltijd medewerker was voor sociaal-psychologisch onderzoek. Er werd een team van psychologen, een psychiater en een maatschappelijk werkster samengesteld, dat twee en een half jaar onderzoek deed; een publicatie erover verscheen in 'Mens en Onderneming'. Ook dit

onderzoek leidde tot een vermeldenswaardige anecdoten. Zo was er een keer een groot feest georganiseerd om een of ander jubileum te vieren. Directeur August Mees was zeer populair onder het personeel omdat hij elke dag, ook 's winters, in een open auto naar zijn werk kwam. Ook reed hij veel paard en op die avond werd hij dan ook te paard de feestzaal binnengevoerd. Ondertussen was ik bij Preventieve Geneeskunde zo goed ingevoerd en had ik ook zoveel belangstelling gekregen voor het groepsonderzoek, dat ik een aanbod aannam om daar voltijd medewerker te worden. Dit kwam het bestuur van het Psychologisch Instituut niet zo slecht uit, omdat daar bezwaren gerezen waren tegen mijn invoering van groepsonderzoek; men vond dat ik mij aan de oorspronkelijke doelstelling van individuele selectie moest houden. Omstreeks 1949 nam ik dan ook afscheid als directeur van het LPI waar ik werd opgevolgd door drs. Ubbink. Na niet al te lange tijd maakte hij weer plaats voor de heer Hof, die een eigen instituut in Den Haag had. Na verloop van tijd verliep het LPI enigszins, waardoor Hof het integreerde in zijn reeds bestaande praktijk in Den Haag. Het instituut te Leiden werd opgeheven.

Verbazend leuke herinneringen heb ik behouden aan het LPI. We hadden vanaf het begin een heel goede sfeer onder de medewerkers, op het hoogtepunt 15 mensen. De opdrachtenstroom ging nogal op en neer, wat lastig was voor de bedrijfsvoering. In het begin woonden de medewerkers in hetzelfde gebouw, Rijnsburgerweg 3, als waarin het instituut gevestigd was, omdat zij moeilijk onderdak in de stad konden vinden. Dat gaf aanleiding tot veel gezelligheid. De inrichting van het instituut werd verzorgd door het Militair Gezag. Op een middag aan het eind van de zomer van '45 reed ik op een vrachtauto mee langs de pakhuizen waar NSB-eigendommen, uiteraard geconfisqueerd, waren opgeslagen. Ik hoefde maar aan te wijzen wat ik wilde hebben: vloerkleden, bureaus, zitjes, alles. Beneden in het gebouw aan de Rijnsburgerweg vertoefde het Rode Kruis, dat ook maaltijden verstrekke. In de eerste maanden na de opening, toen alles nog schaars was, aten wij daar elke dag met de gehele staf. Het was een heerlijke tijd van wederopbouw van Nederland, alles was mogelijk.

Prof.dr. Herman A. Hutte

Voorlopig programma eerste lustrum STIEL 1987-1992

STIEL viert dit jaar haar eerste lustrum en daarvoor wordt een groot aantal activiteiten voorbereid. Het lustrum is vooral een goede gelegenheid om het publiek nog eens te informeren over de doelstelling van STIEL. Ook moet duidelijk worden gemaakt dat het STIEL niet alleen gaat om het conserveren van oude fabrieken en andere bouwkundige objecten. Ook machines, produkten, foto's, tekeningen, films en de geboekstaafde goede en slechte herinneringen van patroons en arbeiders behoren tot het industrieel erfgoed. Hieronder volgt een overzicht

van de textielindustrie in Leiden in het algemeen en van de lakenindustrie in het bijzonder. Centraal staan de nog in de stad zichtbare sporen van de lakenindustrie. De synopsis van het script is van de hand van de historicus Cor Smit, medewerker van STIEL. Oude foto's en commentaren verschaffen de nodige toelichting en plaatsen het onderwerp in een sociaal-historisch kader. De film heeft naar verwachting een vertoningsduur van ongeveer een half uur en wordt vervaardigd door Vera Wiedemeyer van Berger belichting / Roverproducties, een professionele Leiderdorpse videoproducent. Inmiddels is al een aanzienlijk deel van de produktiekosten

Eerste lustrum STIEL 1987 - 1992

van het lustrumprogramma zoals dat tot nu toe in de steigers staat.

Tentoonstelling Nijverheid en Kunst

Onderwerp van de tentoonstelling is de visie van beeldende kunstenaars tussen 1800 en 1940 op techniek en bedrijf, zoveel mogelijk gesitueerd in Leiden en omgeving. Een comité onder leiding van mw. drs. I. Moerman, conservator van museum de Lakenhal, bereidt de expositie voor. Beoogde bruikleengevers zijn het Gemeentearchief Leiden, de Lakenhal, het Prentenkabinet van de Rijksuniversiteit Leiden en het Hoogheemraadschap Rijnland. Van buiten Leiden hebben het Maritiem museum te Rotterdam en het museum Sint Catharina Gasthuis te Gouda hun medewerking toegezegd. De tentoonstelling wordt in november gehouden in de Vlietpanden van het Leidse gemeentearchief aan de Boisotkade.

Videofilm Leiden Textielstad

De film zal een beeld geven van de geschiedenis

gedekt dankzij steun van onder andere het Anjerfonds, het Gravin van Bylandtfonds, de Dirk van Eckstichting, de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland, het Leidse gemeentearchief en de TRN groep te Leiden.

De film komt in het najaar gereed en zal op dinsdag 10 november om 17.00 uur in de Lakenhal worden gepresenteerd. Op uitnodiging van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland viert STIEL haar lustrum samen met de Kamer, die dan 175 jaar bestaat. Bij die gelegenheid zal de heer Koningsveld, oud-voorzitter van de Kamer van Koophandel, zijn boek over de 175 jarige geschiedenis van zijn voormalige werkgever ten doop houden.

Studium Generale Universiteit: Het Industrieel Erfgoed

In samenwerking met het Studium Generale van werkt voor een drietal lezingen over het industrie Rijksuniversiteit Leiden en zijn vertegenwoordiger James McAllister is een plan uitge-

trieel erfgoed. De onderwerpen zijn 'Industriële archeologie als wetenschap', 'Het behoud van het industrieel erfgoed, nostalgie of noodzaak?' en 'Industrieel erfgoed en milieuproblematiek'. De lezingen worden gehouden op de donderdagen 5, 12 en 19 november.

Het lustrum - en in het bijzonder het Studium Generale onderdeel daarvan - wordt gesteund door de Koninklijke Sanders B.V., fabrikant van zeep en parfumerieën. STIEL stelt de ondersteuning van dit vanouds in Leiden gevestigde bedrijf (inschrijvingsnummer 175 Kamer van Koophandel) zeer op prijs.

Verdere plannen

Naast deze activiteiten heeft STIEL nog de volgende onderdelen op haar programma staan:

- De gemeente Leiden krijgt een gedenkplaat aangeboden die het installeren van de eerste stoommachine in de Nederlandse textielindustrie memoreert. Dat gebeurde in november 1816 bij de Leidse lakenfabriek F. van Lelyveld Wmx. & Co., in wat nu de Zamenhofstraat heet.

- Een wandeling of fietstocht langs 'Verborgenheden en merkwaardigheden van bedrijf en techniek' in de Leidse binnenstad. Als alternatief wordt overwogen een wandeling uit te zetten met een wegwijzer langs de top tien van het Leidse industriële erfgoed.

- Waarschijnlijk zal in het laatste kwartaal van dit jaar een boek verschijnen over Leidse winkepuien.

- Een speciaal lustrumnummer van Stielz, het kwartaalblad van STIEL, verschijnt in het derde kwartaal van 1992. Behalve een selectie uit artikelen die de afgelopen vijf jaar verschenen, wordt speciale aandacht besteed aan de lustrumactiviteiten. Voor verzorging van het drukwerk is in beginsel steun toegezegd door Groen Drukkerijen B.V. te Leiden.

- In haar lustrumjaar organiseert STIEL waarschijnlijk de jaarvergadering van FIEN, de Federatie Industrieel Erfgoed Nederland, een koepel voor alle op dit gebied in Nederland actieve plaatselijke organisaties.

Comité van Aanbeveling

De volgende personen zijn tot nu toe toegetreden tot het comité van aanbeveling voor het lustrum: H. Amptmeijer, hoofd van de directie Economische Zaken van de gemeente Leiden; drs. A.

Berkhout, directeur van de Kamer van Koophandel voor Rijnland; mevrouw Prof. dr. W. Fock, hoogleraar kunstnijverheid Rijksuniversiteit Leiden; mr. C.H. Goekoop, burgemeester van Leiden; mevrouw drs. C. Han, voorzitter van het OCEL (Overleg Cultureel Erfgoed Leiden); mr. M.P.J. van Hoeken, voorzitter van de Leidse Vereniging voor Industrie; A. Koningsveld, oudvoorzitter Kamer van Koophandel Rijnland; mr. T. van Rij, wethouder Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening gemeente Leiden; mr. T.N. Schelhaas, gemeentearchivaris van Leiden; prof. dr. H. de Vries, hoogleraar economische geschiedenis Rijksuniversiteit Leiden en L.I.M.V. Walenkamp, wethouder Economische zaken en Werkgelegenheid van de gemeente Leiden.

Besluitenlijst vergadering 18 - 2 - 1992

(vervolg van pag. 2)

over een vrij korte cyclus in het najaar (alternatief is een langere cyclus voorjaar 1993). In het uitgebreide lustrumnummer van STIELZ zouden samenvattingen van het Studium Generale kunnen verschijnen, naast enkele artikelen (bijvoorbeeld m.b.t. winkelpuien).

- In de alternatieve nieuwbouwplannen van 'De Vooruit' zit totaal geen schot.

- Inzake de Parmentierpanden aan de Lammermarkt is STIEL (los van, maar met anderen) bij de Raad van State in (kroon)beroep gegaan tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland om de wijziging van het bestemmingsplan (waardoor Parmentier gesloopt mag worden en nieuwbouw mogelijk wordt) goed te keuren. Gedeputeerde Staten hebben overigens tot nu toe geweigerd aan de gemeente Leiden de zogenaamde "verklaring van geen bezwaar" voor Parmentier te verlenen. Deze weigering is gebaseerd op de nieuwe jurisprudentie op dit punt, die inhoudt dat in controversiële gevallen eerst de gehele procedure bij de Raad van State moet worden doorlopen (deze duurt minstens anderhalf jaar) en dat er niet tussentijds gesloopt of gebouwd mag worden. STIEL is ook nog in beroep gegaan bij de Raad van State inzake de niet-plaatsing van Parmentier op de gemeentelijke monumentenlijst; de gemeente Leiden heeft het bezwaarschrift van STIEL hierover niet-ontvankelijk verklaard.

Laatste directeur kijkt terug op een leven lang op de veiling

Leidse Groentenveiling werd net geen 60 jaar

Het stukje Leiden tussen Lammenschansweg en Veilingkade heeft de laatste jaren in snel tempo een totaal ander gezicht gekregen. Vervallen loodsen en fabrieksgebouwen van de Leidse Groentenveiling en de Hollandse Constructie Groep HCG maakten plaats voor woningen, nieuwe bedrijven en groen. De veiling sloot vier jaar geleden haar deuren, nadat zij sinds haar oprichting in 1929 steeds op dezelfde plaats was gebleven.

Leidenaar J.N. Gaykema werkte vanaf 1941 tot aan de sluiting in verschillende functies bij de veiling, van jongste bediende via boekhouder en afslager tot directeur. Hij kijkt met veel plezier terug op zijn 47 jarige loopbaan bij de veiling, ook al was die een toevallige keus: "Toen ik van school kwam had iemand die ik kende een baantje voor me. Dat deed je dan maar."

De laatste transactie vond plaats op 30 december 1988. De door teler Van Leeuwen uit Voorhout aangevoerde bloemkolen tweede kwaliteit gingen voor f2,05 per stuk van de hand. Een dag later hield na bijna zestig jaar de 'Coöperatieve Groente- Fruit- en Bloemenveilingvereniging Leiden en Omstreken' officieel op te bestaan.

Al vanaf 1910 werden in Leiden groentenveilingen gehouden op de Boommarkt. Na een fusie werd op 4 januari 1929 de Leidse groentenveiling opgericht. Deze vestigde zich op het terrein tussen de Lammenschansweg, de Velingkade, de spoorbaan Leiden-Utrecht en de Vijf Meilaan. Dat gebied lag toen nog buiten de stad en was slechts bebouwd met een paar houten keetjes. In zogenaamde Warmoeziersbootjes van anderhalve ton inhoud voerden de tuinders hun waar aan.



De veilingklok in bedrijf op 30 december 1988. Links zit Gaykema
Foto Niek Bavelaar

Het terrein was via vierkanalen en vier havens bereikbaar. "Die kleine bootjes kwamen vaak aanvaren via het Rijn- en Schiekanaal," herinnert Gaykema zich, "en daar kon het goed spoken." In de loop der jaren bleek het efficiënter om de groenten over de weg te vervoeren en langzaam verdwenen de bootjes, de havens en de kanalen. "Dat ging heel geleidelijk, ik denk dat zo rond 1973-74 voor het laatst iets per boot werd aangevoerd. Uiteindelijk is

bijna al het water op het veilingterrein overkluisd."

De nieuwe veiling begon in 1929 met 400 leden, die dat eerste jaar een omzet haalden van negen ton, iets minder dan de 1 miljoen gulden die was begroot. Die eerste jaren begon de veiling om half elf 's ochtends en ging de hele dag door

tot half vijf 's middags. Om half een was er een half uurtje pauze om te eten. Meestal werd er geveild op maandag, woensdag en vrijdag.

Vanaf het begin van de jaren zestig draaide op verzoek van de kopers iedere dag de klok vanaf half tien 's ochtends. De aangeboden waar bestond voor 80 procent uit groenten, de overige 20 procent bestond uit fruit dat in de zomermaanden werd geveild. Hoewel de coöperatie bij haar oprichting ook bedoeld was als bloemenveiling, kwamen deze zelden op de klok. Daarvoor was de concurrentie van de bloemenveiling in Aalsmeer te groot.

De aanvoer kwam uit Zuidhollandse tuindorpen die in een brede strook rond Leiden lagen, zoals Boskoop, Hazerswoude, Hillegom en Sassenheim. Vooral gemengde bedrijven waren lid, zodat er meestal een groot aanbod van verschillende groenten was. Vooral tomaten en komkommers werden veel verhandeld, maar ook bloemkool, spinazie en spruiten kwamen onder de klok.

Voordat Zoetermeer tot groeikern in de Randstad werd aangewezen kwam er ook veel aanvoer uit deze plaats weet Gaykema. "Dat was vroeger een tuindorp, waar veel spruiten- en witlofklanten vandaan kwamen. In de loop der jaren moesten alle tuinderijen daar weg, dat begon zo in de jaren vijftig en zestig. We kregen trouwens ook uit verder afgelegen streken waar aangeboden. De eerste aanvoer die ik me herinner kwam uit Uithoorn."

Oorlog

Scherpe herinneringen heeft Gaykema aan de Tweede Wereldoorlog, toen nauwelijks werd geveild. "Je kon niet veilen zoals het hoorde. De hele oorlog was er een verdeelsysteem met punten en de klok draaide alleen maar voor kleine dingen." Veel van de schaarse groente bereikte het veilingterrein niet eens. "Er werd veel zwart verhandeld, vooral op de tuinen."

"In de kantine had je een luik, daaronder werden kisten appels bewaard. In de winter waren we wel bang dat de Duitsers onze sporen in de sneeuw zouden kunnen volgen, maar meestal kwamen ze het terrein niet op. Je had ook nog wel eens een schuitje met groenten, waar dan onderin wapens voor het verzet lagen. Die werden 's nachts gelost in de veilinghal. In het laatste jaar

werden de hallen gebruikt om V2-raketten in op te slaan. Bij hun aftocht hebben de Duitsers die laten springen."

Na de oorlog herstelde de veiling zich. Veel tuinders stortten zich op de fruitteelt, waardoor Gaykema vooral in juli en augustus drukke dagen kende. "In het begin van de jaren vijftig had je vooral perziken, die kwamen van tuinderijen achter de Haagweg, dat heet nu de Coebel. Waar de Rivierenbuurt is, achter de Hoge Rijndijk, waren vroeger ook tuinderijen, ik herinner me Bontenbal en Van Galen, dat waren bekende namen. Later in de jaren vijftig werd de aanvoer kleiner, fruit kwam steeds meer uit het buitenland. Ook schakelden veel mensen over op bloementeelt en dan stapten ze over naar de bloemenveiling in Aalsmeer."

De grootste verandering die Gaykema zich herinnert is de invoering van computers. Vanaf het einde van de jaren zestig werd de administratie geautomatiseerd. "Veel kan ik daar niet over zeggen, want ik had er zelf weinig mee te maken. Tijdens de veiling zat ik aan de klok."

Veilingklok

Onder de veilingklok zaten altijd minimaal twee mensen, de afslager en de schrijver. De afslager leidde de veiling en moest proberen een zo goed mogelijke prijs te maken voor de tuinders. De naast hem gezeten schrijver noteerde in snel tempo alle gegevens, alles uit het hoofd. Terwijl de afslager het kavelnummer en de naam van de aanvoerder noemde, lichtte rechts naast de klok een cijfer op dat het aantal kisten van het betreffende produkt aangaf.

De kopers zaten met de vingers in de aanslag bij de drukknopjes op hun bankjes. Drukte er iemand op een knop dan stopte de wijzer en lichtte het nummer van de betreffende koper in de klok op. Gaykema: "Ik liet de klok draaien en dan zei ik 'zoveel kost de bloemkool', of wat er dan ook werd geveild. Dan zette ik in op bijvoorbeeld f1,50 en dan liep de klok terug. Als dan bij f1,28 iemand afdruckte mocht die persoon zeggen hoeveel kisten hij voor die prijs wilde hebben. Daarna zette ik opnieuw in."

Als afslager bepaalde Gaykema de beginprijs en die stelde hij vast aan de hand van de prijzen van alle veilingen de dag tevoren, verzameld door het Centraal Bureau Tuinbouwveilingen. "De



Voor de laatste keer een volle veilinghal, 30 december 1988

Foto Niek Bavelaar

kopers bepaalden de prijs die ze wilden betalen, maar ik moest natuurlijk wel uitkijken dat ik niet te laag inzette. De tuinders mochten vooraan staan in de zaal, bij de zogenaamde 'ophoudknoppen'. Als ze een prijs te laag vonden dan konden ze de klok stoppen."

Als geen enkele koper drukte voordat de door het Centraal Bureau Tuinbouwveilingen vastgestelde minimumprijs was bereikt draaide de wijzer van de klok en daarmee de groente door. De tuinder kreeg een vergoeding die werd betaald uit een fonds dat werd gevuld via een kleine heffing op alle aangevoerde produkten.

"Het gebeurde haast iedere dag wel dat je iets moest doordraaien, maar meestal maar kleine beetjes. Vaak waren het komkommers, daarvan was de minimumprijs centraal vastgesteld, afhankelijk van het seizoen. Soms waren het ook wel andere groenten: als het warm werd dan schoot alles de grond uit en dan kwam iedereen tegelijk zijn spullen aanvoeren."

"De laatste keer dat er veel is doorgedraaid was in 1986, in de tijd van Tsjernobyl. Toen mocht er opeens geen spinazie meer geveild worden, dat kwam van hogerhand. Dat duurde maar een paar dagen, de kwekers kregen toen een richtprijs."

Vervoer

Kopers waren vroeger voornamelijk kleine winkeliers en grossiers ("In de Groenesteeg had je vroeger wel drie groentewinkels"), maar ook de Leidse veiling ontkwam niet aan de gevolgen van de schaalvergroting die in de naoorlogse jaren in de landbouw en industrie zijn beslag kreeg. Steeds meer kopers werden commissio-nairs, die grote partijen voor exporteurs inkochten. Per spoor werden deze groenten afgevoerd.

"Vanaf de Herenstraat had je een aftakking van het spoor, die liep naar de achterkant van het veilingterrein. Alleen een exporteur een wagon nodig had, dan belde die de NS, want er was geen regelmatige dienst. De meeste groente ging naar Duitsland via Mosselman, dat was een bekende commissie-nair die meer dan 55 jaar op de veiling heeft gezeten. Ik weet nog goed hoe na de oorlog de eerste wagon met groente voor het Amerikaanse bezettingsleger naar Duitsland vertrok." Uit zijn eerste jaren bij de veiling herinnert Gaykema zich simpeler manieren van vervoer: "Vroeger werd er veel gehaald en gebracht met paard en wagen, er was zelfs een stalling met stro voor de paarden. Voor een paar dubbeltjes per week konden de paarden daar tijdens de veilinguren staan. Pas in het begin van de jaren zestig is die stalling verdwenen."

Sluiting

Aan het einde van de jaren zeventig had de veiling ruim 300 leden en een omzet van 26 miljoen gulden. In 1979 constateerde het Leidsch Dagblad bij het vijftigjarig bestaan dat het de veiling goed ging, maar in de jaren daarna ging het snel bergafwaarts. In 1982 werd voor het eerste klein verlies geleden van 17.000 gulden, dat in 1987 was opgelopen tot 4 ton. Voornaamste oorzaak was de stagnerende aanvoer, omdat

steeds meer telers zich specialiseerden en betere prijzen voor hun produkten konden krijgen op exportveilingen. Voor 1989 werd een omzet van slechts 14 miljoen gulden verwacht. Nadat fusiebesprekingen met de veilingen in Katwijk en Beverwijk niets uithaalden werd in november 1988 besloten tot sluiting. Daarbij gingen twaalf arbeidsplaatsen verloren. Gaykema zegt het een tijdje moeilijk te hebben gehad met de sluiting. "Maar er was niks meer aan te doen. Jammer."

E.J. Weterings

Met medewerking van Niek Bavelaar

16 mei Leidse dag audiovisuele geschiedenis

De Dirk van Eckstichting organiseert op zaterdag 16 mei in het Volkshuis de 'Dag van de Leidse audiovisuele geschiedenis', waarop de hele dag films worden gedraaid over het Leidse verleden. Medewerkers van Stiel vertonen de documentaire die werkgroep Niek Bavelaar in december 1988 maakte over de laatste dagen van de Meelfabriek. Een groot aantal instellingen die zich op een of andere wijze bezighouden met de geschiedenis van Leiden is aanwezig op 16 mei. Plaats: Leids Volkshuis, Apothekersdijk 33a. Zaal open: 9.00 uur.

Inlichtingen: Jaap Moes, tel. 071-218450.

Archief Leidse Spaarbank geïnterpreteerd

De inventaris van het archief van de Leidse spaarbank is vorige maand verschenen. Op 6 april werd het eerste exemplaar door de Leidse wethouder H. Koek aangeboden aan districtsdirecteur Haak van de Leidse Nutsspaarbank. De door de Leidse historica A. Netiv samengestelde inventaris wordt uitgegeven door het Leidse gemeentearchief en verschijnt in de serie Leidse Inventarissen.

De bank werd opgericht in 1818 door de Leidse afdeling van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Deze organisatie wilde daarmee niet alleen de spaarzin onder de 'kleine luiden'

bevorderen, maar ook financiële diensten verlenen aan sociale instellingen als weeshuizen en woningbouwverenigingen.

Bekend uit die eerste jaren was het spaarbusje dat bij veel Leidenaren op de schoorsteen stond en het langwerpige spaarbankboekje, meestal bewaard in de linnenkast bij de andere waardepapieren. Steeds meer spaarvormen introduceerde de bank in de loop der jaren, zoals schoolsparen en bedrijfssparen. Menig Leidenaar kreeg bij de geboorte een spaarbankboekje waarop ouders en andere familieleden in de toekomst van de nieuwe telg konden investeren.

Naast het sparen hield de bank zich ook bezig met het verstrekken van leningen, het beheer van effecten, het afsluiten van verzekeringen en andere serviceverlening in het betalingsverkeer. De Nutsspaarbank groeide gestaag, maar pas bij de economische hausse na de Tweede Wereldoorlog vond echte schaalvergroting plaats. In 1970 leidde dat tot een fusie met de Nutsspaarbank in Den Haag.

Het archief werd bij de fusie afgesloten. In 1984 werd het in bewaring gegeven aan het Leidse gemeentearchief, waar de ruim vier strekkende meter archiefstukken nu zijn beschreven en geordend. De inventaris bevat ook foto's, een literatuuropgave en lijsten van bestuurs- en commissieleden en andere functionarissen.

A.H. Netiv, 'Inventaris van het archief van de Leidse Spaarbank, 1818-1970' (1971) (Leidse Inventarissen 8). XXVIII + 36 blz (A4), ISBN 90-72493-11-7, Leiden 1992. Prijs 20 gulden.

BURGERSDIJK & NIERMANS

» TEMPLUM SALOMONIS «

BOEK— EN PRENTVEILINGEN

SINDS 1894

DAGELIJKS INBRENG MOGELIJK VAN ENKELE STUKS OF GEHELE BIBLIOTHEKEN

Oude drukken en Manuscripten ■ Geïllustreerde werken ■ Topografie
(Klassieke) Literatuur ■ Geschiedenis ■ Land- en Volkenkunde ■ Prenten
■ Boekenkasten ■ Etc. ■

VRIJBlijvende TAXATIES IN BINNEN- EN BUITENLAND

CATALOGUS OP AANVRAAG



NIEUWSTEEG 1, 2311 RW LEIDEN
Tel. 071-126381, -121067 Fax 071-130461



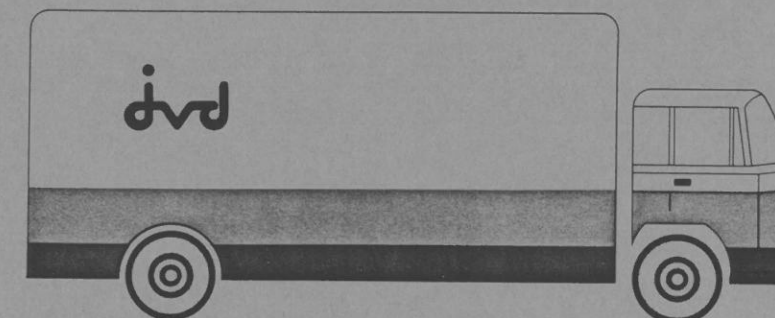
BOUWEN EN VERBOUWEN VAN TRADITIONELE SCHEPEN

Scheepswerf D. Kloos
Admiraal Banckertweg 19
2315 SR Leiden
071-213112



v/h Gebr. Tjissen

- nieuwbouw
Lemsteraken
- voor al uw
hellingwerk
- reparatie
- restauratie
- motorinbouw
- klinkwerk



jan van duuren & zn bv

Admiraal Banckertweg 6, Postbus 591, 2300 AN Leiden - Holland
Telefoon 071 - 22 59 99, Telex 3 07 77, Fax 071 - 21 62 66

PORT BETAALD

Leiden

Afzender:
STIEL
Meermanshof 13
2312 XK Leiden

Laatste nieuws

De gemeentelijke monumentencommissie heeft het Scheltemacomplex aan de Oude Singel voorgedragen voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst. Dit is in de vergadering van 6 mei j.l. besloten, op uitdrukkelijke voorspraak van de Taakgroep Selectie van Stiel. Voorzitter Budel van Stiel was uiteraard ingenomen met deze beslissing en sprak in een eerste reactie van een 'belangrijk succes'.
